

καίου είναι σημαντική και εκφράζεται σ' ένα πλούσιο συγγραφικό έργο. Έχει δημοσιεύσει πλήθος μονογραφιών που περιστρέφονται ιδίως σέ θέματα ρωμαϊκού, βυζαντινού και μεταβυζαντινού δικαίου.

Από τῆς θέσεώς του στό Κέντρο Ἐρεύνῃς τῆς Ἀκαδημίας συνέβαλε καί συνεργάσθηκε εὐσυνείδητα στήν ἀναδίφηση ἀρχαίων πηγῶν, ἀγνώστων ἀρχείων πού ὀδήγησε σέ σημαντικότερα πορίσματα καί ἐφώτισε ποικίλα θέματα τοῦ ἀρχαίου, τοῦ βυζαντινοῦ καί τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ '21 καί τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδίστρια.

Κύριε συνάδελφε, σᾶς ὑποδεχόμεθα μέ χαρά καί σᾶς ἀπευθύνουμε ἐγκάρδιο χαιρετισμό ἐρχόμενοι ὑγεία γιά νά συνεχίσετε μέ ζῆλο καί ἀπόδοση τίς ἐρευνές σας. Σᾶς παρακαλῶ νά ἀνέλθετε στό βῆμα γιά νά ἀναπτύξετε τὸ θέμα σας.

ΟΙ ΑΝΗΛΙΚΟΙ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ Κ. ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ

Κύριε Πρόεδρε. Σᾶς εὐχαριστῶ θερμότερα γιά τὰ φιλόφρονα λόγια σας.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γιά τήν ἐκλογή μου ὡς ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας.

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας, Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί, Κυρίες καί Κύριοι.

Ὁ αἰμίμηστος Δημήτριος Παπούλιας, τὸ 1928, σέ ἐμπνευσμένο λόγο του στό πρῶτο Συνέδριο τῶν Ἑλληνικῶν Δικηγορικῶν Συλλόγων μέ θέμα: «Περί τῆς ἀποστολῆς τῶν Ἑλλήνων νομικῶν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου», εἶχε ἰδιαίτερος τονίσει ὅτι ἐκ τῶν διαφόρων περιόδων τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, δὲν εἶχαν τύχει τῆς προσηκούσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνῃς κυρίως ἐκεῖνες τοῦ βυζαντινοῦ καί τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου¹. Ἐν συνεχείᾳ δέ, κατόπιν ἐκφρασθεῖσης

1. Βλ. καί Δ η μ. Παπούλια, Τὸ Ἑλληνικὸν ἀστικὸν δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει, ἐν Ἀθήναις 1912. Ὁμοίως καί «Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τ. I (1926), σ. 93 ἐπ. Ὡς πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ ὅρου «μεταβυζαντινὸ δίκαιο», βλ. Δ η μ. Γκίνη, Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, «Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν», τ. 26, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 8-9.

εὐχῆς τοῦ συνεδρίου αὐτοῦ τῶν Δικηγορικῶν Συλλόγων τοῦ κράτους, εἰσηγουμένου τοῦ Δημητρίου Παππούλια, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἴδρυσε τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου², «πρὸς περισυλλογὴν, ἐπεξεργασίαν καὶ ἐκδόσιν τῶν νομικῶν ἐθίμων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἐν τοῖς φιλολογικοῖς μνημείοις τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων νομικοῦ ὕλικου».

Ἀπὸ τότε οἱ σπόροι τοὺς ὁποίους πρῶτος ἔσπειρε ὁ διαπρεπῆς ἐκεῖνος νομομαθῆς ἐβλάστησαν καὶ ἔδωσαν καρπούς. Οἱ Ἕλληνες νομικοὶ ἀνταπεκρίθησαν καὶ τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἐρεῦνης ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πατρίου δικαίου ἤρχισαν νὰ ἀναφαίρονται στὸν ἐπιστημονικὸ ὁρίζοντα. Ἔτσι ὁ ἀμητὸς τῶν μελετῶν οἱ ὁποῖες ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἀνεφέροντο στὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου ἤρχισε νὰ γίνεται αἰσθητός.

Σήμερον βεβαίως ὁ δρόμος τὸν ὁποῖον ἔχει νὰ διανύσῃ ἡ ἔρευνα τῶν δύο αὐτῶν περιόδων τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου εἶναι ἀναντιρρήτως ἀκόμη πολὺ μακρὺς. Παρὰ ταῦτα ὁμως πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι σημαντικὰ βήματα ἐπετελέσθησαν στὸ πεδίο τοῦτο τῆς ἐρεῦνης.

Στὴ μνήμη τοῦ σοφοῦ καθηγητῆ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Δημητρίου Παππούλια, τοῦ ὁποίου ἡ συμβολὴ στὴν προαγωγὴ τῆς σπουδῆς τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ, ἃς εἶναι ἀφιερωμένη ἡ σημερινὴ ὀμιλία ποὺ ἔχει ὡς θέμα: «Οἱ ἀνήλικοι στὸ βυζαντινὸ καὶ μεταβυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο».

I. BYZANTINO ΔΙΚΑΙΟ

Τις διατάξεις τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας δὲν τις χαρακτηρίζει ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Ἀντιθέτως τὸ βυζαντινὸ δίκαιο κυριαρχεῖται ἀπὸ κανόνες οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐνδεικτικοὶ τῆς φροντίδας τοῦ νομοθέτη ὥστε οἱ ἀνήλικοι νὰ ἀπολαμβάνουν μιὰ ἰδιαίτερος ἐνδοικὴ μεταχείριση καὶ προστασία. Οἱ κανόνες δὲ αὐτοὶ δὲν εἶναι μόνον ἀστικοῦ ἀλλὰ καὶ ποινικοῦ περιεχομένου.

Στὰ νομοθετικὰ κείμενα τῶν βυζαντινῶν δὲν ἀπαντᾶ εἰδικὸ κεφάλαιο ἀφιερωμένο στοὺς ἀνηλίκους. Οἱ ἀναφερόμενες σ' αὐτοὺς ἀστικοῦ περιεχομένου διατάξεις παρεντίθενται ἀτάκτως μεταξὺ τῶν κανόνων μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκεται ἡ ρύθμιση τῶν κατ' ἴδιαν θεσμῶν. Ἀνευρίσκονται δὲ κατὰ κάποιον τρόπο περισσότερο συγκεντρωμένες, ὅπως εἶναι καὶ ἐπόμενο, κυρίως στὰ περὶ ἐπιτροπείας κεφάλαια τῆς βυ-

2. Βλ. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 3 (1928), σ. 739 ἐπ. καὶ «Συλλογὴ Νομοθεσίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», ἐν Ἀθήναις 1976, σ. 189. Τὸ «Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου» μετωνομάσθη ἀργότερα (ἄρθρ. I τοῦ Ν.Δ. 4545/1966) εἰς «Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου».

ζαντινής νομοθεσίας. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τις ποινικοῦ περιεχομένου σχετικὲς μὲ τοὺς ἀνηλικίους διατάξεις, εἴτε αὐτὲς ἀφοροῦν στὴν ποινικὴ τους εὐθύνη εἴτε καὶ στὴν προστασία τους ἀπὸ προσβολὲς ἐνηλίκων, πὸν εἶναι διάσπαρτες στὸ βυζαντινὸ δίκαιο καὶ κυρίως στὸ τμήμα ἐκεῖνο τῶν νομοθετικῶν ἢ καὶ νομικῶν κειμένων πὸν περιλαμβάνει ὅλη ἀναφερομένη στὸ ποινικὸ δίκαιο καὶ εἰδικότερα στὶς καθ' ἕκαστον ἀξιόπαινες πράξεις³. Οἱ τελευταῖες μάλιστα πράξεις παρατίθενται καὶ αὐτὲς ἀτάκτως χωρὶς νὰ ἔχουν ταξινομηθῆ σὲ ομάδες ἐν ὄψει τοῦ ἐννόμου ἀγαθοῦ πὸν κατὰ κύριον λόγο προσβάλλεται ἀπὸ αὐτὲς.

Εἰδικὸ κεφάλαιο πὸν νὰ ἐνσωματώγη τὰ σχετικὰ ὄχι μόνο γιὰ τὴν ποινικὴ εὐθύνη τῶν ἀνηλίκων ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὴν ποινικὴ τους προστασία, δὲν ἀπαντᾷ ὄχι μόνο στὴν ποινικὴ νομοθεσία τῶν βυζαντινῶν ἀλλ' οὔτε καὶ στὸν ἰσχύοντα σήμερον Ποινικὸ Κώδικα ὅπου ἡ ἀναγνώριση τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὡς αὐτοτελοῦς ἐννόμου ἀγαθοῦ εἶναι ἀνύπαρκτη⁴.

Ὁ ἰσχύων βεβαίως Ποινικὸς Κώδιξ, ἔχει ἐντάξει, στὸ γενικὸ του μέρος, ἰδιαίτερο κεφάλαιο (τὸ Η') πὸν τὸ τιλοφορεῖ «ἀνήλικοι ἐγκληματῆται»⁵. Οἱ περιλαμβανόμενες ὁμως σ' αὐτὸ διατάξεις ὄχι μόνο εἶναι γενικὲς ἀλλὰ καὶ ἀφοροῦν ἀποκλειστικά, ὅπως ἄλλωστε ὑποδηλώνει καὶ ὁ τίτλος του, μόνο στὴν ποινικὴ εὐθύνη τῶν ἀνηλίκων. Πάντως ἔστω καὶ παρεμφερὲς κεφάλαιο δὲν ἀπαντᾷ καθόλου στὴν ὅλη τῶν βυζαντινῶν νομοθετικῶν κωδίκων.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ κατάταξη τῆς ὕλης ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ νομοθέτη δὲν περιέλαβε εἰδικὸ κεφάλαιο ἀναφερόμενο στοὺς ἀνηλικίους, σ' ἕνα ἰδιωτικὸ συλλεκτικὸ ἔργο τοῦ 14ου αἰώνα, πὸν ἐκθέτει περιληπτικὰ τις διατάξεις τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας, παρουσιάζεται μία ἀξιοσημείωτη καινοτομία. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενοπούλου, τὴν σημαντικότερη πηγὴ δικαίου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅταν εὐρίσκετο ὑπὸ ξένη κυριαρχία, καὶ πὸν ἐν συνεχείᾳ ἀπετέλεσε τὸ ἰσχύον στὴν Ἑλλάδα ἀστικὸ δίκαιο μέχρι τὸ 1946, ὅταν ἐτέθη σὲ ἐφαρμογὴ ὁ Ἀστικὸς Κώδιξ.

Ὁ Ἀρμενόπουλος, λοιπόν, μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του κατάταξη

3. Βλ. π.χ. τὸν δέκατο ἕβδομο τίτλο τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, τὸν τριακοστὸ ἔνατο τοῦ Προχείρου, τὸν τεσσαρακοστὸ τῆς Ἐπαναγωγῆς, τὸ ἐξηκοστὸ βιβλίον τῶν Βασιλικῶν κλπ.

4. Ἰω. Μανωλάκης, Ἡ παιδικὴ ἡλικία ὡς αὐτοτελὲς ἔνομο ἀγαθὸ στὸ Ποινικὸ Δίκαιο, «Νομικὸ Βῆμα», τ. 32 (1984), σ. 1105 ἐπ.

5. Ἀρθρα 121 - 133. Ἐκτὸς ἀπὸ τις διατάξεις αὐτὲς ὑπάρχουν στὸν Ποινικὸ Κώδικα διάσπαρτες καὶ ἄλλες σχετικὲς ἢ καὶ δυνάμενες νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐπὶ ἀνηλίκων. (Βλ. Κ. Βογιόκα, Τὸ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύον ἐπὶ ἀνηλίκων οὐσιαστικὸν καὶ δικονομικὸν Ποινικὸν Δίκαιον, Θεσσαλονίκη 1956).

τῆς ὕλης κατανέμει τὸ ἔργο του σὲ ἕξι βιβλία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ τελευταῖο περιέχει ὕλη ἀναφερομένη στὸ ποινικὸ δίκαιο. Τὸ περιεχόμενο τῶν πέντε πρώτων βιβλίων, πὸν ἀφορᾷ στὸ ἰδιωτικὸ δίκαιο, ἀνταποκρίνεται βασικῶς μὲ ἐκεῖνο τῶν πέντε μερῶν στὰ ὁποῖα διαιροῦνται οἱ σύγχρονοι ἀστικοὶ κώδικες. Ἔτσι ὁ Ἀρμενόπουλος εἰσάγει πρῶτος τὴν πενταμερῆ διαίρεση τῆς ὕλης τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, σύστημα τὸ ὁποῖον ἢ νομικὴ ἐπιστήμη τῆς Δύσεως θὰ ἀκολουθήσῃ ἀργότερα μὲ καθυστέρηση πέντε αἰώνων⁶. Τὸ ἀξιοπαρατήρητο ὅμως ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴ εἶναι ὅτι στὸ πρῶτο βιβλίο του, περιέλαβε κανόνες πὸν ἀναφέρονται στὶς γενικὲς ἀρχὲς ὅχι μόνο τοῦ ἀστικοῦ, ὅπως μέχρι σήμερον τονίζεται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποινικοῦ ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ δικαίου. Ἡ ἀκολουθουμένη δὲ αὐτῇ πρόταξη γενικῶν κανόνων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐκείνους πὸν περιλαμβάνονται στὸ ἕκτο βιβλίο καὶ καθορίζουν τοὺς εἰδικοὺς συστατικοὺς ὅρους τῆς ἐννοίας τῶν καθ' ἕκαστον ἐγκλημάτων καὶ τὰ τοῦ κολασμοῦ των, δὲν ὕστερεῖ καὶ αὐτὴ καθόλου σὲ πρωτοτυπία, ὅσον ἀφορᾷ στὴ μεθοδικὴ κατάταξη τῆς ὕλης ἐξ ἀπόψεως οὐσιαστικοῦ ποινικοῦ δικαίου, καὶ δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν κατανομὴ τῆς ὕλης σὲ γενικὸ καὶ εἰδικὸ μέρος στὴν ὁποία προβαίνουν οἱ νεώτεροι ποινικοὶ κώδικες μόλις ἀπὸ τὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς⁷. Ἔτσι ὁ Ἀρμενόπουλος, καὶ στὸ τμήμα τοῦ ἔργου του πὸν ἀναφέρεται στὸ ποινικὸ δίκαιο, καινοτομῶν ἐφαρμόζει σύστημα κατανομῆς τῆς ὕλης τὸ ὁποῖο θὰ υἰοθετηθῇ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ποινικοὺς κώδικες ὕστερα ἀπὸ τέσσερις ὀλόκληρους αἰῶνες. Τὸ σπουδαῖο δὲ ἐπὶ πλέον εἶναι ὅτι στὸ πρῶτο βιβλίο, πὸν περιέχει, ὅπως ἐλέχθη, ὕλη ἀναφερομένη στὶς γενικὲς ἀρχὲς τοῦ Δικαίου, περιέλαβε καὶ εἰδικὸ κεφάλαιο πὸν ἔχει τὸν τίτλο: «Περὶ ἀνήθων καὶ ἀφηλίκων», ἐν ᾧ καὶ περὶ ἀποκαταστάσεως». Οἱ ἀπαντώμενες δὲ ἐκεῖ γενικὲς διατάξεις, εἶναι ὅχι μόνον ἀστικοῦ ἀλλὰ καὶ ποινικοῦ περιεχομένου⁸.

Καιρὸς ὅμως εἶναι νὰ ἐξετάσωμε ἐγγύτερα τὶς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου πὸν ἀναφέρονται στὴν παιδικὴ ἡλικία.

6. Βλ. Γεωργ. Μαριδάκη, Ὁ Ἀρμενόπουλος καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ δικαίου, «Μελέται», Ἀθῆναι 1979, σ. 144. Ὁμοίως καὶ «Εἰσαγωγὴ» τοῦ Κ. Πιτσάκη εἰς «Κ. Ἀρμενόπουλου, Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἐξάβιβλος», Ἀθῆναι 1971, σ. μγ'.

7. Νικ. Χωραφᾶ, Γενικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου, τ. Α', Ἀθῆναι 1962, σ. 16.

8. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ ὁ Μ. Φωτεινόπουλος, στὸ Νομικὸ Πρόχειρο (ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπὸ Παν. Ζέπον, Val. Georgescu καὶ Ἀναστ. Σιφωνιοῦ-Καράπα, «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου», τ. 24 - 26 (1977 - 1979), Ἀθῆναι 1982, σ. 113 καὶ 386) περιέλαβε καὶ ἐκεῖνος δύο εἰδικὰ κεφάλαια ἀναφερόμενα στοὺς ἀνηλίκους πὸν τὰ τιλοφορεῖ ἀντιστοίχως: «Περὶ ἀνηλίκων» καὶ «Περὶ ἀφηλίκων». Τὰ κεφάλαια ὅμως αὐτὰ περιλαμβάνουν διατάξεις ἀστικοῦ μόνο περιεχομένου.

Ὁ διατρέχων τις ποινικοῦ περιεχομένου διατάξεις τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας, στὶς ὁποῖες ἐμπλέκονται ἀνήλικοι, εἶναι κατ' ἀνάγκην ὑποχρεωμένος νὰ τις διαχωρίσῃ σὲ δύο κατηγορίες. Πρῶτον στὶς διατάξεις ποὺ προβλέπουν ἀξιόποινες πράξεις τελούμενες ἀπὸ ἀνηλίκοις καὶ δεύτερον σὲ ἐκεῖνες ὅπου ἐνήλικοι προβαίνουν σὲ ἐγκληματικὲς πράξεις σὲ βάρος ἀνηλίκων.

Ἄς ἐξετάσωμε ὅμως κατ' ἀρχὴν τὶς διατάξεις τῆς πρώτης κατηγορίας.

Ἡ μικρὴ ἡλικία τοῦ δράστη ἀξιόποινης πράξεως δὲν ἦταν ἄμοιρη σημασίας κατὰ τὸ βυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο⁹. Αὐτὴ ὅμως καὶ μόνη ἢ μικρὴ ἡλικία δὲν ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ συνεπιφέρῃ τὸ ἀνεύθυνο ἢ καὶ τὴν ἐλαττωμένη ποινικὴ εὐθύνη. Ἄνεζητεῖτο συγχρόνως, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν Ἀττικὴ νομοθεσίᾳ¹⁰, ἂν ὁ ἀνήλικος εἶχε καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιληφθῇ τὸν ἄδικο χαρακτήρα τῆς πράξεώς του¹¹.

Ἐθεωρεῖτο δὲ ὅτι ἡ τελευταία δὲν ὑπῆρχε σὲ ἀνηλίκοις ποὺ δὲν εἶχαν ὑπερβῆ ἓνα ὠρισμένο ὄριο ἡλικίας καὶ γιὰ συγκεκριμένες ἀξιόποινες πράξεις¹². Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι στὸ βυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο κυριαρχοῦσα μορφή τῆς ποινικῶς καταλογιστῆς ἀδικοπραγίας ἀποτελοῦσε τὸ ἐκ δόλου πηγάζον ἐγκλημα, οἱ δὲ διατάξεις τῶν βυζαντινῶν νομικῶν κειμένων, σὲ συγκεκριμένες ἀξιόποινες πράξεις, χαρακτηρίζουν τοὺς ὠρισμένης ἡλικίας ἀνηλίκοις ὡς μὴ «δόλου δεκτικούς»¹³.

Τοῦτο δὲ ἀπετέλει ἀπόρροια τῆς γενικῆς ἀρχῆς ποὺ ἐκράτει στὸ βυζαντινὸ

9. «... ἐν δὲ τῇ τῶν προσώπων ἀναζητήσει καὶ τῆς ἡλικίας λόγον ποιούμεν, ἐὰν νήπιος ἤμαρτεν». (Βασ. 60.51.15 σχόλιο).

10. Κ. Γ. Γαρδίκια, Σύγκρισις τοῦ βυζαντιακοῦ ποινικοῦ δικαίου πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν καὶ μάλιστα τὸ ἀττικὸν δίκαιον, «Τιμητικὸς τόμος Κ. Τριανταφυλλοπούλου», σ. 14.

11. Πρὸβλ. Théo d. Mommsen, Le droit pénal romain (μετ. J. Duquesne), τ. 1, Paris 1907, σελ. 87.— Πόνημα Ἀτταλειώτου, τίτλ. ΙΘ', β', J. G-R, τ. 7, σ. 437.

12. «Οἱ μείζονες τῶν ζ' ἐτῶν συνεπαισθάνεσθαι νομίζονται, οἱ ἥττορες οὐ...».

13. «Εἰ καὶ τὰ μάλιστα κεκανόνισται, ἐκείνους ὑβρίζεσθαι, τοὺς δυναμένους ὑβρίζειν, ὅμως εἰσὶ τινες ὑβριζόμενοι μὲν, μὴ δυνάμενοι δὲ ὑβρίζειν, ὡς ὁ μαινόμενος καὶ ὁ ἄνηθος ὁ μὴ ὦν δόλου δεκτικός» (Βασ. 60.21.3).

Χαρακτηριστικὸ εἶναι καὶ τὸ ἐπεξηγηματικὸ σχόλιο ἐπὶ τῆς διατάξεως αὐτῆς: «Ἐκεῖνο δὲ γενικῶς κεκανόνισται, ὅτι οἱ μὴ δυνάμενοι ὑβρίζεσθαι καὶ ὑβρίσαι δύνανται. εἰσὶ δὲ τινες ὑβρίζεσθαι μὲν δυνάμενοι, ὁποῖός ἐστιν ὁ μεμηνώς, ἢ ὁ νήπιος, ὁ μήπω δόλου δεκτικός· οὔτοι γὰρ ὑπομένειν μὲν δύνανται τὴν ὕβριν, ὑβρίζειν δὲ οὐ λογίζονται. ἐπειδὴ γὰρ ἐκ διαθέσεως τοῦ ποιῶντος ἢ ὕβρις συνίσταται. Ἀκολούθως λέγομεν, τὸν μαινόμενον καὶ τὸν νήπιον, εἰ καὶ ὠθήσουσι τινα, ἢ διὰ λόγων ὑβρίζουσι, μὴ κατέχεσθαι, διότι οὐ δοκοῦσι διαθέσειν ἔχειν ὑβρίζοντος μὴ αἰσθανόμενοι...». Ὁμοίως κατ' ἄλλο σχόλιο τῶν Βασιλικῶν (60.23.3), ἀπεκλείοντο τοῦ δόλου «οἱ πάνυ νήπιοι».

ποινικό δίκαιο, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποία «ἐν τοῖς ἐγκλήμασιν οὐ τὸ γεγονός, ἀλλ' ἡ διάθεσις σκοπεῖται»¹⁴.

Στὶς βυζαντινὲς νομικὲς πηγὲς ἡ ἀνηλικότης ἐξικνεῖται μέχρι τὸ εἰκοστὸ πέμ-
πτο ἔτος μὲ τὶς ἀκόλουθες εἰδικότερες διακρίσεις. Οἱ μέχρι τῶν ἑπτὰ ἐτῶν ἀνήλικοι
ἀποδίδονται μὲ τὸν ὄρο «ἴμφαντες» ἢ καὶ «νήπιοι»¹⁵. Ἐπὶ τὸ ἑβδομο ἔτος καὶ μέ-
χρι τὸ δέκατο τέταρτο ἐπὶ ἄρρένων καὶ δωδέκατο ἐπὶ θηλέων καλοῦνται «ἄνηβοι»¹⁶
καὶ τέλος ἀπὸ τὰ ἔτη αὐτὰ καὶ μέχρι τὸ εἰκοστὸ πέμπτο ἔτος καλοῦνται «ἀφήλι-
κες»¹⁷.

Τὰ χρονικὰ αὐτὰ ὅρια, πὸν διαγράφουν οἱ ἀνωτέρω διακρίσεις, ἀποτελοῦν καὶ
τὰ βασικὰ ὁροθετικὰ σημεῖα προκειμένου νὰ καθορισθῇ, σὲ συνδυασμὸ μὲ αὐτὰ, ἡ
ὑπαρξὴ ἢ ἡ ἀνυπαρξία τοῦ δόλου στὸν ἀνήλικο. Ἐτσι ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς διατάξεις
χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη καὶ ἄλλοι ὅροι οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν διαταράσσουν τὶς προη-
γούμενες διακρίσεις. Ὅπως π.χ. «ὁ πλησιάζων τῇ ἡβῇ ἀνηβος», ὁ ὁποῖος θεωρεῖ-

14. Βασ. 60.39.10.— *Synopsis Basilicorum*, Φ. VI, 16, J. G-R, τ. 5, σ. 571.— *Synopsis minor*, Lit. E. c. 58, J. G-R, τ. 6, σ. 397.— Πόνημα Ἀτταλειώτου, ρμθ', J. G-R, τ. 7, σ. 477.

15. «Ἴμφας ἐστὶν ἦτοι νήπιος ὁ ἦττων τῶν ζ' ἐτῶν. . .» (Francesco Sitzia, *Le Rhoῤai*, XXIX, 1, Napoli 1984, σ. 148. J. G-R, τ. 3, σ. 323). «Ὁ ἴμφας ἦτοι νήπιος ἑπτὰ ἐτῶν τυγχάνει» (Μιχ. Ψελλοῦ, *Σύνοψις τῶν Νόμων*, J. G-R, τ. 7, σ. 394). Πρβλ. καὶ Κώδικα Μολδαβίας, Α', Α § 33, J. G-R, τ. 8, σ. 14.

16. «. . . Ἀνηβοὶ δὲ λέγονται οἱ μὲν ἄρρενες, ἕως οὗ πληρώσωσι τὸ ἰδ' ἔτος τῆς ἡλικίας, αἱ δὲ θήλειαι ἕως οὗ πληρώσωσι τὸ ἰβ'». (Πόνημα Ἀτταλειώτου, τίτλ. ΚΕ', α', J. G-R, τ. 7, σ. 446).— F. Sitzia, *Le Rhoῤai XXXIII*, I, σ. 151. J. G-R, τ. 3, σ. 326.— *Prochiron auctum XXXVI*, 1, J. G-R, τ. 7, σ. 256.— Ἀρμεν. 1, 12.1 καὶ 6.6.7.— *Epitome*, XXXVIII, c. 67, J. G-R, σ. 526.

17. Βασ. 10.4.1.— Πόνημα Ἀτταλειώτου, τίτλ. Δ', γ', J. G-R, τ. 7, σ. 423. Ἀρμεν. 1.12.1.— *Νομικὸν Πρὸχειρον Μ. Φωτεινοπούλου*, ἐνθ' ἀν., σ. 283.— Διὰ τοὺς ἀφήλικες χρησι-
μοποιεῖται καὶ ὁ ὄρος «ἔφηβος», βλ. Μιχ. Ψελλοῦ, *Σύνοψις τῶν Νόμων*, J. G-R, τ. 7, σ. 384
καὶ 394.— Βασ. 10.4.53.— Fr. Sitzia, *Le Rhoῤai XXXII*, 2, ἐνθ' ἀν., σ. 151. J. G-R, τ. 3,
σ. 325.— Ἡ Ἐκλογή τῶν Ἰσαύρων προβαίνει στὸ διαχωρισμὸ τέκνων «ἀνηλικῶν» καὶ «ἐννόμου
ἡλικίας» ἢ «ἐντελῶν» (L. B u r g m a n n, *Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt 1983, στ. 209, 210, 213, 217, 252, 254, 351). Πρβλ. καὶ Ἀρμεν. 1.3.15. Κώδ.
Οὐγγροβλαχίας, Α', κεφ. Γ', § I, J. G-R, τ. 8, σ. 366.— Κατὰ δὲ τὴν Ἐπιτομὴ νόμων (XLII,
c. 77, J. G-R, τ. 4, σ. 558: «πάνυ ἀπαλὴ λέγεται ἡλικία ὁ ἐλάττων τῶν εἰκοσιπέντε ἐτῶν. . .»). Τὰ
χρονικὰ δὲ ὅρια τῆς ἡβῆς ὠρίζοντο διαφόρως ἐπὶ ὠρισμένων πράξεων ὅπως π.χ. «τοῦ λεγάτου
τῶν διατροφῶν» (*Synopsis Basilicorum*, A. XLV, 2, J. G-R, τ. 5, σ. 79).

ται «δεκτικὸς δόλου»¹⁸ καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς πηγές ὅτι εἶναι «ὁ ἐπέκεινα τῶν ἐπτὰ ἐτῶν»¹⁹.

Ἐκ τῆς καθ' ἑκάστον ἀξιόποινης πράξεως, τὶς τελούμενες ἀπὸ ἀνηλίκους, ποῦ προβλέπει ἡ βυζαντινὴ ποινικὴ νομοθεσία, ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν οἱ ἐξῆς ἐνδιαφερόουσες τὸ θέμα.

Ἐπὶ ἀνθρωποκτονίας, τοῦ «φόνου» κατὰ τὴν βυζαντινὴ νομικὴ ὀρολογία, ὁ ἐκουσίως δράστης αὐτῆς ἐτιμωρεῖτο μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου. Ἡ σχετικὴ διάταξη: «Ὁ φονεύων ἐκουσίως, οἰασθήποτε ἡλικίας ἐστί, ξίφει τιμωρεῖσθω», ἀπαντᾷ σχεδὸν ἀπαραλλάκτως στὶς περισσότερες νομοθετικὰς καὶ νομικὰς πηγές τῶν βυζαντινῶν²⁰. Μὲ τὴ γενικότητα τῆς φράσεως «οἰασθήποτε ἡλικίας ἐστί» δημιουργεῖται ἡ εὐλογη ἐντύπωση ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπληττε τοὺς πάντες χωρὶς καμιά ἐξαιρέση. Ἡ ἐντύπωση ὅμως αὐτὴ διασκεδάζεται πλήρως μὲ μιὰ ἄλλη, εἰδικὴ πλέον διάταξη, ποῦ διευκρινίζει ὅτι φονεύων «ὁ μὴ ὢν ἐπταέτης» δὲν ὑπέκειτο στὸν «περὶ ἀνδροφόνων» νόμο²¹. Ὁ δὲ σχολιαστὴς τῶν Βασιλικῶν στηρίζει τὸ ποινικῶς ἀνεύθυνο τοῦ μὴ ὑπερβάντος τὸ ἔβδομο ἔτος ἀνηλίκου εἰς «τὸ μὴ ἔχειν σκοπὸν ἢ βουλήν τοῦ ἀδικῆσαι»²². Τὸ αὐτὸ ὅμως δὲν συνέβαινε γιὰ τοὺς πέρα τῶν ἐπτὰ ἐτῶν ἀνηλίκους τῶν ὁποίων ἡ ποινικὴ εὐθύνη, ἐπὶ ἐκουσίου φόνου, διετηρεῖτο ἀκεραία ἀφοῦ, κατὰ τὸν

18. Βασ. 51.4.4, 2.3.111, 10.3.13.— Ἀρμεν. 1.12.35.

19. «ὁ δὲ ἐπέκεινα τῶν ἐπτὰ ἐτῶν λέγεται ἄρχεσθαι πλησιάειν τῇ ἡβῃ.» (Βασ. 60.3.5 σχόλιο).

20. Ἐκλογὴ Νόμων, τ. 17, 45 (L. B u r g m a n n, ἐνθ' ἀν., σ. 242).— *Ecloga privata aucta* XVII, 5, J. G-R, τ. 6, σ. 41.— *Ecloga ad Prochiron mutata* XXI, 1, J. G-R, τ. 6, σ. 270.— Πρόχειρος Νόμος, τ. 39, οθ', J. G-R, τ. 2, σ. 226.— *Prochiron auctum*, XXXIX, 205, J. G-R, τ. 7, σ. 301.— *Epanagoge aucta*, τ. ΜΓ', 6, J. G-R, τ. 6, σ. 184.— Ἀρμεν. 6.6.3.— *Epitome* XLV, c. 11, J. G-R, τ. 4, σ. 573.

21. Βασ. 60.39.8.— Πρόχειρος Νόμος, τ. 39, π', J. G-R, τ. 2, σ. 226.— *Prochiron auctum*, XXXIX, 198, J. G-R, τ. 7, σ. 300.— *Epanagoge aucta*, τ. ΜΓ', 7, J. G-R, τ. 6, σ. 185.— Ἀρμεν. 6.6.7.— *Synopsis Basilicorum*, Φ. VI, 16, J. G-R, τ. 5, σ. 571.— Πρβλ. ὁμοίως Κώδ. Οὐγγροβλαχίας, Ε', κεφ. Α § 4β, J. G-R, τ. 8, σ. 418, ὅπως καὶ Νομικὸν Πρόχειρον Μιχ. Φωτεινοπούλου (ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐνθ' ἀν., σ. 241, β'). Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Ἐπαναγωγή (40,85, J. G-R, τ. 2, σ. 367) ἐνῶ περιέλαβε τὴν γενικὴν διάταξιν περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς τοῦ ἐκουσίως φονεύοντος ἀνεξαργήτως ἡλικίας, ἀποσαφηνίζει, στὴν ἴδια διάταξιν, ὅτι αὐτὸ ἰσχύει μόνον γιὰ ὄσους ἔχουν ὑπερβῆ τὴν ἐπταετίαν («Ὁ φονεύων ἐκουσίως οὐκ ἐν μάχῃ, οἰαστὴν εἶη ἡλικίας τὴν ἐπταετίαν παρελθούσης, ξίφει τιμωρεῖσθω»). Πρβλ. καὶ B. S i n o g o w i t z, *Die Tötungsdelicte im Recht der Ecloga Leons III des Isauriers*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, t. 74 (Rom. Abt.), Weimar 1957, σ. 321-322.

22. Βασ. 60.39.8 (σχόλιο).

σχολιαστή τῶν Βασιλικῶν, εἶχαν «ἡλικίαν δεκτικὴν ἀμαρτήματος». Καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς ἀντιλήψεως, ποὺ διακατέχει τὸ βυζαντινὸ ποινικὸ νομοθέτη, ὅτι ἀπὸ τὴν ἡλικία αὐτῆ ὁ ἀνήλικος ἔχει πλήρη τὴν αἰσθησιμότητα «τῶν παρ' αὐτοῦ ἀμαρτανομένων»²³.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ὑπάρχουν ἄλλες ἀξιοποινεσ πράξεις ποὺ ἡ ἀρχὴ αὐτῆ κάμπτεται καὶ προβλέπεται τὸ ἀτιμώρητο ἢ καὶ ἡ μειωμένη ποινικὴ κύρωση ὄχι μόνον τῶν «ἀνήβων» ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῶν «ἀφηλίκων»²⁴. Τέτοιες περιπτώσεις ποὺ ἀξίζει νὰ μνημονευσθῶν εἶναι οἱ ἐξῆς:

Ὡς πρὸς τοὺς ἀνήβους οἱ βυζαντινὲς πηγὲς ὀρίζουν τὸ ποινικῶς ἀνεύθυνον αὐτῶν γιὰ τὸ ἐγκλημα τῆς πλαστογραφίας. Οἱ πλαστογράφοι ὑπέκειντο στὶς αὐστηρὲς διατάξεις τοῦ Κορηγίου νόμου οἱ ὁποῖες προέβλεπαν ὡς ποινὴ τὸν περιορισμὸ καὶ τὴν δήμευση τῆς περιουσίας τοῦ ἐνόχου. Ἐπὶ πλέον εἶχε ἐφαρμογὴ σ' αὐτοὺς τὸ Λιβωνιανεῖο δόγμα μὲ ἐπακόλουθο τὴν περὶ δόλου ἀγωγὴ καὶ τὴν κύρωση τῆς ἀτιμίας.

Ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς ἀπειλούμενες βαρύτερες ποινὲς οἱ ἀνήβου ἦσαν τελειῶς ἀπρόσβλητοι. Ρητὴ διάταξη τῶν Βασιλικῶν, εἰλημμένη ἀπὸ τοὺς Πανδέκτες τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὀρίζει ὅτι: «Ὅτε τῷ Λιβωνιανεῖῳ δόγματι, οὔτε τῷ ἐγκλήματι τοῦ πλαστοῦ ἀνηβος ὑποπίπτει»²⁵. Ὁ δὲ σχολιαστὴς τῆς διατάξεως αὐτῆς αἰτιολογεῖ ὡς ἐξῆς τὸ ἀνεύθυνον τοῦ ἀνήβου: «ἐπειδὴ οὐκ ἔχει δόλον κακόν» πρᾶγμα ποὺ ἦδη ἐσημειοῦτο στὴ διάταξη τῶν Πανδεκτῶν²⁶. Τώρα, εὐλόγως, θὰ διερωτηθῆ κανεὶς τί ἐννοοῦν ὡς κακὸν δόλον καὶ τί ὡς καλὸν τὰ βυζαντινὰ νομικὰ κείμενα; Τὴν ἀπάντησι μᾶς τὴν δίνουν οἱ πηγὲς ποὺ ὀρίζουν ὅτι κακὸς δόλος εἶναι ἡ «πανουργία καὶ ἀπάτη καὶ μηχανὴ πρὸς περιγραφὴν ἐτέρου γινομένη», ἐνῶ καλὸς εἶναι «ὁ κατὰ τῶν πολεμίων καὶ ληστῶν»²⁷.

23. Βασ. 60.51.45 καὶ σχόλιο.— *Synopsis Basilicorum*, Π.ΧVIII, 9, J. G-R, τ. 5, σ. 470.— *Epanagoge aucta* LII, 94, J. G-R, τ. 6, σ. 209.— Βασ. 60.39.18.— Ἄρμεν. 6.6.14.— *Építome* XLV, c. 70, J. G-R, τ. 4, σ. 578.— Βασ. 10.4.9.— *Synopsis Basilicorum*, A. LXX, 6, J. G-R, τ. 5, σ. 112.— Ἄρμεν. 1.12.20.— *Építome* XXXIV, c. ιδ', καὶ IV, c. ις', J. G-R, τ. 4, σ. 488 καὶ 305.— *Prochiron auctum*, XXXI, 9, J. G-R, τ. 7, σ. 231.— Ὁ δὲ Μ. Ψελλὸς στὸν περιεκτικὸ στίχο τῆς Συνόψεως τῶν Νόμων τοῦ ἀναγράφει: «Ἦττων ἀβοήθητος ἐπὶ τῶν ἐγκλημάτων» (J. G-R, τ. 7, σ. 402).

24. «... ἐν δὲ τοῖς σφοδροτέροις ἀμαρτήμασι μετριώτερον ὁ νέος ἔσθ' ὅτε σωφρονίζεται...» (Βασ. 10.4.37).

25. 60.41.22.— *Synopsis Basilicorum*, A. XLV, 12, J. G-R, τ. 5, σ. 80.— Πρβλ. καὶ Νομικὸ Πρόχειρο τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 253.

26. «*Impuberem in hoc edictum incidere dicendum non est, quoniam falsi crimine via possit teneri, cum dolus malus in eam aetatem non cadit*» (Dig. 48.10.22).

27. *Synopsis Basilicorum*, Δ. XXXVII, 3, J. G-R, τ. 5, σ. 230.

Μιά άλλη διάταξη εξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα, πὸν ἀφορᾷ στὴν ποινικὴ ἐθθὴν τῶν ἀνήβων, καὶ ἐνομοθετήθη τὸ πρῶτον ἀπὸ τὴν Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων, εἶναι ἡ ἀναφερομένη στὴν παρὰ φύση ἀσέλγεια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ, παρεμπιπτόντως, νὰ ἐπισημάνω ὅτι ἡ Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων σὲ πολλὰς περιπτώσεις παραλαμβάνουσα τὸ Ἰουστινιάνειο δίκαιο τὸ μεταφέρει στὶς ποινικὲς τῆς διατάξεις κάθε ἄλλο παρὰ αὐτοῦσιο. Γιατὶ σοβαρὲς κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις πὸν συντελοῦνται στὸ βυζαντινὸ χῶρο ὄχι μόνο δὲν ἀφήρουν ἀδιάφορο τὸ νομοθέτη τῆς Ἐκλογῆς ἀλλὰ εὐρίσκουν τὴν ἔκφρασή τους στὸ δίκαιο τῶν Ἰσαύρων. Συγχρόνως κρατοῦντα ἔθιμα καὶ χριστιανικὲς ἀντιλήψεις πὸν συνταράσσουν τὸ προῖσχῶν δίκαιο ἀσκοῦν καίριες ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς Ἐκλογῆς.

Ἔτσι ἡ ἀπὸ τὸ παλαιὸ ποινικὸ δίκαιο κρατοῦσα ἄνιση μεταχείριση τῶν πολιτῶν μὲ τὴν ἐπιβολὴ διαφορετικῶν κυρώσεων ἐξαρωμένων ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ τάξη στὴν ὁποία ἀνήκαν καταργεῖται²⁸, ἐνῶ προῆς ἰδεῶν περὶ φιλανθρωποτέρας μεταχειρίσεως τῶν ἐνόχων εὐρίσκει ἀπήχηση, διαχεομένη στὸ δίκαιο τῆς Ἐκλογῆς. Ἀπὸ τῆς τελευταίας δὲ ἀπόψεως ἡ τάση αὐτὴ ἐκδηλοῦται ἰδίως στὸ σύστημα τῶν ποινῶν τῆς Ἐκλογῆς, ὅπου ἡ ἀφειδῶς προβλεπομένη ποινὴ τοῦ θανάτου ἀπὸ τὴν Ἰουστινιάνεια νομοθεσία ἔχει οὐσιωδῶς ἐλαττωθῆ καὶ ἀντικατασταθῆ μὲ ἡπιώτερες ποινές²⁹. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πνεῦμα παρατηροῦμε ὅτι ἀπηχεῖ καὶ ἡ διάταξη τῆς Ἐκλογῆς, πὸν ἐμνημονεύθη ἀνωτέρω καὶ ἀφορᾷ στοὺς ἀνηλίκους.

Συγκεκριμένα ἡ Ἰουστινιάνεια νομοθεσία, παραλαβοῦσα σχετικὴ διάταξη ἀπὸ τὸ Θεοδοσιανὸ κώδικα³⁰, ἐτιμῶρει τοὺς παρὰ φύση ἀσελοῦντες ἄρρενες, αὐστηρότατα, μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, πὸν ἐξετελεῖτο μάλιστα μὲ τὸ ξίφος³¹. Τὴν διάταξη

28. Μεν. Τουρτόγλου, *Κοινωνικαὶ τινες ἐπιδράσεις ἐπὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον*, «Ἐπετηρὶς Κέντρον Ἑρεῦνης Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», τ. 12, ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 182 ἐπ. καὶ τοῦ Αὐτοῦ, «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1984, σ. 36 ἐπ.

29. Πρβλ. καὶ C. A. Spulber, *L'Eclogue des Isauriens, Cernautzi (Roumanie) 1929*, σ. 184-185.—L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris 1949, σ. 240. Ἡ τάση τοῦ περιορισμοῦ τῶν αὐστηρῶν ποινῶν καὶ τῆς ἐπιβολῆς φιλανθρωποτέρων συνεχίζεται καὶ ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδου Νουάρου, *Αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ κοινωνιολογικαὶ ἰδέαι Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ ἐπὶ τῶν ὁρίων τῆς ἐξουσίας τοῦ νομοθέτου*, «Δίκαιον καὶ Κοινωνικὴ Συνείδησις», Ἀθήναι 1972, σ. 115 - 116).

30. 9.7.3.

31. βλ. Cod. 9.9.30.—Inst., 4.18.4. Ὁμοίως πρβλ. καὶ σχετικὲς 77 καὶ 141 Νεαρῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πρβλ. καὶ Prochiron auctum XXXIX, 214, J. G-R, τ. 7, σ. 302. Πρβλ. καὶ B. Sinogowitz, *Studien zum Strafrecht der Ecloge*, «Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τ. 21, ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 105 - 106 καὶ Th. Mommsen, *Le droit pénal romain* (μετ. J. Duquesne), τ. 2, Paris 1907, σ. 432 - 433.

αυτή ἐν συνεχείᾳ περιέλαβε στὶς διατάξεις τῆς καὶ ἡ Ἐκλογὴ³², μὲ μίαν ὅμως οὐσιώδη, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, προσθήκη πρὸς προδίδει μιὰ ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ φροντίδα γιὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία, τελείως ἄγνωστη στὸ μέχρι τότε ἰσχυρὰ δίκαιο. Προέβλεψε δηλαδὴ τὴν περίπτωση τοῦ παθητικοῦ ὁμοφυλοφίλου πρὸς τὸν ὅποιον εἶχε συμπληρώσει τὸ δωδέκατο ἔτος τῆς ἡλικίας του, τὸν ὅποιο καὶ ἀπαλλάσσει ἀπὸ κάθε ποινικὴ εὐθύνη, γιὰ τὴν ἡλικία του αὐτὴ στὴ συγκεκριμένη πράξη, ὑποδηλοῦν, κατὰ τὸ νομοθέτη τῆς Ἐκλογῆς, «μὴ εἰδέναι αὐτόν, τί ὑπέμεινεν». Ἡ διάταξις αὐτὴ, ὅπως διευμορφώθη ἀπὸ τὴν Ἐκλογὴ, ἀπαντᾷ ἀπαρραλλάκτως καὶ σὲ μεταγενέστερες νομικὲς συλλογές³³.

Τὸ σπουδαῖον ὅμως εἶναι ὅτι υἰοθετήθη πλήρως καὶ ἀπὸ τὴν νομοθεσίαν τῶν Μακεδόνων, παρὰ τὸ ἐπισήμως ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἐκδηλωθὲν μῖσος τους κατὰ τῆς Ἐκλογῆς καὶ γενικώτερον κατὰ τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου τῶν Ἰσαύρων³⁴. Ἔτσι τόσο ὁ Πρόχειρος Νόμος ὅσο καὶ ἡ Ἐπαναγωγὴ ἐπαναλαμβάνουν τὴν διάταξη τῆς Ἐκλογῆς ὀρίζοντες ὅτι «τὸ ἐνδὲς τῆς ἡλικίας» ἀπαλλάσσει τῆς ποινῆς τὸν κάτω τῶν δώδεκα ἐτῶν ἀνήλικον³⁵.

Ἀκόμη ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀνήλικους ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ἡ σχετιζομένη μὲ τὴ μοιχεία ἐπεικὴς γιὰ αὐτοὺς διάταξη πρὸς ὥριζε ὅτι μόνον ὁ ὑπερβὰς τὴν ἡβὴν ὑφίστατο ἀκεραίαν τὴν ποινὴν τοῦ μοιχοῦ, δηλαδὴ τὴν ρινοκοπίαν. Ἀντιθέτως ὁ ἀνηβος εἶχε ἐλαττωμένη ποινικὴ εὐθύνη καὶ κατ' ἄλλον ἡπιώτερο τρόπο ἀπλῶς ἐσω-

32. «Οἱ ἀσελεγεῖς, ὃ τε ποιῶν καὶ ὁ ὑπομένων, ξίφει τιμωρεῖσθωσαν· εἰ δὲ ὁ ὑπομένων ἦιτων τῶν δώδεκα ἐτῶν εὐρεθῇ, συγχωρεῖσθω, ὡς τῆς ἡλικίας δηλοῦσης μὴ εἰδέναι αὐτόν, τί ὑπέμεινεν» 17.38, Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 58 καὶ *Ecloga ad Prochiron mutata* XIX, 24, J. G-R, τ. 6, σ. 269. Τὴν σχετικὴ πρὸς τὸν ἀνήλικον διάταξη τῆς Ἐκλογῆς βλ. τελείως διαφοροποιημένην στὴν *Ecloga Privata aucta* 17.11 (J. G-R, τ. 6, σ. 40) καὶ στὴν *Ecloga aucta* 17.6 (ἐκδ. D. Simon καὶ Sp. Troianos, *Fontes Minores* II, σ. 71. Ἐκεῖ ἡ ἀνηβότης ἀποτελεῖ μόνον λόγον μειώσεως τῆς ποινῆς (Σπ. Τρωιάνου, Ὁ «Ποινάλιος» τοῦ Ἐκλογαδίου, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, 6, Frankfurt/M 1980, σ. 18).

33. *Ecloga ad Prochiron mutata* 9.24, J. G-R, τ. 6, σ. 269.

34. Τὸ προοίμιον τῆς Ἐπαναγωγῆς κάμνει λόγο γιὰ «φληναφίας τῶν Ἰσαύρων», ὁ δὲ Πρόχειρος Νόμος χαρακτηρίζει ὡς «ἀποτρόπαιον» τὸν «πρώην ἐγχειρίδιον» (J. G-R, τ. 2, σ. 116 καὶ 237).

35. Πρόχειρος Νόμος 39.73.— Ἐπαναγωγὴ 40.66 J. G-R, τ. 2, σ. 225 καὶ 365. Τὴν διάταξη πρὸς περιέχεται στὴν Ἐπιτομὴ νόμων (XLV, c. 106, J. G-R, τ. 4, σ. 582) στὴν *Epanagoge aucta* (LII, 66, J. G-R, τ. 6, σ. 207), ὅπως καὶ στὸ *Prochiron auctum* (XXXIX, 190, J. G-R, τ. 7, σ. 300), περιέλαβε, ἀπὸ τὸν Πρόχειρον Νόμον, στὴν Ἐξάβιβλο καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος (6.4.3.). Ἀπαλλαγὴ ὁμοίως τοῦ ἀνηλικίου προβλέπει καὶ τὸ Νομικὸ Πρόχειρον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου, ἐνθ. ἀν., σ. 274 - 275.

φρονίζετο³⁶. Ἐπίσης οἱ ἄνηβοι διέφευγον τὴν αὐστηρὴ κώρωση κατὰ τῶν συκοφαντῶν πὸν ἦταν ἡ ταυτοπάθεια³⁷.

Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ὑπερβάντες τὸ δέκατο τέταρτο ἔτος ἀνηλικούς, οἱ διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου παρουσιάζονται φειδωλές στὴν παροχὴ περιθωρίων εὐμενοῦς των μεταχειρίσεως, ἐφ' ὅσον ἡ ἀξιόποινη πράξις εἶχε τελεσθῆ «ἐκ πονηρᾶς ψυχῆς καὶ προαιρέσεως» κατὰ τὴν διατύπωση τῶν νομικῶν πηγῶν³⁸.

Ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ νομικὰ κείμενα ποριζόμεθα ὅτι «ἐπὶ τοῦ ἐν ἀγνοίᾳ γενομένου ἀθεμίτου γάμου», παρεῖχε ἕδαφος συγγνώμης ἢ «φύσις καὶ ἡλικία, καὶ ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ ἀμαρτηθέντος»³⁹. Ἐπομένως ὁ μέχρι τὰ εἴκοσι πέντε ἔτη «ἀφῆλιξ» καθίστατο συγγνωστός καὶ διέφευγε τὴν αὐστηρὴ ποινὴ τῆς αἰμομιξίας. Ὅμοίως δὲν ἐπεβάλλοντο σ' αὐτὸν οἱ ποινές τοῦ περὶ συκοφαντίας νόμου ἐὰν ἀφίστατο τῆς κατηγορίας πὸν εἶχε κινήσει⁴⁰. Εἰδικὴ δὲ μνεία κάνουν οἱ πηγές γιὰ τὸν κινήσαντα (ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἰδίου του γάμου) κατηγορίαν μοιχείας ἀνήλικο, πὸν ἀπεδεικνύετο ἐκ τῶν ὑστέρων ψευδής. Ὁ ἐνεργήσας προφανῶς ὑπὸ τὸ κράτος νεανικῆς ἐπιπολαιότητος ἢ παροξυνθείς ἀπὸ τὴν θερμότητα τῆς ἡλικίας του⁴¹ ἀνήλικος, ἔστω καὶ ἂν διήρνε τὸ εἰκοστὸ πέμπτο ἔτος, διέφευγε τὰ ὀδυνηρὰ ἐπακόλουθα τῆς ποινῆς κατὰ τῶν συκοφαντῶν. «Οὐκ εὐχερῶς ὑποπίπτει τῇ ποινῇ τῆς συκοφαντίας» κατὰ τὴν ἔκφραση τῶν Βασιλικῶν⁴².

Τώρα, ὅσον ἀφορᾷ στὶς διατάξεις τῆς δευτέρας κατηγορίας πὸν ἀναφέρονται στὶς προσβολές κατὰ τῶν ἀνηλικῶν, ἔχομε νὰ παρατηρήσωμε τὰ ἐξῆς: Ἐὰν τις διατάξεις τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν διατρέχη ἢ ἐμφανῆς διάθεση τοῦ νομοθέτη νὰ προστατεύσῃ τὴν παιδικὴ ἡλικία ἀπὸ ὀποιαδήποτε περιγραφὴ τῶν συμφερόντων τῆς⁴³, καὶ ὠρισμένες ποινικῆς διατάξεις τοῦ δικαίου αὐτοῦ δὲν φαίνεται

36. Βλ. Βασ. 60.37.37, 60.37.39 καὶ τὰ σχόλια ἐπὶ τῶν διατάξεων αὐτῶν. Πρβλ. καὶ Νομικὸ Πρόχειρο τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 270.

37. Πείρα LXVI, 13, J. G-R, τ. 4, σ. 247.

38. Ἄρμεν. 1.12.21.

39. Βασ. 60.37.39.

40. Βασ. 60.1.10 καὶ σχόλιο, 60.1.24 καὶ σχόλιο. Πρβλ. ὁμως καὶ Βασ. 60.1.35 (σχόλιο).

41. «sane si iuvenali facilitate ductus vel etiam fervore aetatis accensus ad accusationem prosilit, accusanti ei non facile calumniae poena irrogabitur». (Dig. 48.5.16 § 6.

42. 60.37.17.

43. «Ἐἴτε διὰ τὴν ἡλικίαν, εἴτε διὰ φόβον, εἴτε διὰ πανουργίαν, εἴτε διὰ ἀπουσίαν περιγραφῆς τις, βοηθῆται.» (Βασ. 10.1.1.— Εἰρήνη III, 9, J. G-R, τ. 4, σ. 299.— Ἄρμεν. 1.12.56.

νά υστεροῦν ὅταν ἀντιμετωπίζουν ἀξιόποινες πράξεις στρεφόμενες κατ' ἀνηλίκων. Τιμωροῦν μὲ ἠδξημένην αὐστηρότητα τοὺς ἐνηλίκους δράστες καὶ ἀφήνουν νὰ διαφανῇ παρόμοιο πνεῦμα φροντίδας πρὸς τὴν παιδικὴ ἡλικία.

Ἐπὶ τίς τελευταῖες αὐτὲς διατάξεις ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ βυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο τιμωρεῖ, μὲ τὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ὄχι μόνον τὸν φονεὰ νηπίου⁴⁴ ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκθέτοντα ἀπλῶς νεογέννητο, τὸν ὁποῖο ἐπίσης χαρακτηρίζει ὡς φονεὰ. Καὶ τοῦτο ἀνεξαρτήτως ἐὰν συνεπεία τῆς πράξεως ἐπῆλθε ὁ θάνατος τοῦ βρέφους⁴⁵. Ἐπίσης μὲ μιὰ σειρὰ ποινικῶν διατάξεων ἀπειλεῖ μὲ ἐξαιρετικὰ βαρῦτατες ποινὲς ἓνα κύκλο ἀξιοποιῶν πράξεων κατ' ἀνηλίκων ποὺ ἀποτελοῦν ἐγκλήματα κατὰ τῆς γενετησίας καὶ προσωπικῆς ἐλευθερίας.

Ἐτσι «ὁ συμβουλευὼν παιδί. . . ἢ ὑπονοθεύων, ἢ ἀφέλκων τὸν ἀκόλουθον, ἢ διδοὺς ἐπὶ αἰσχροῦτι δῶρα, πραχθέντος μὲν τοῦ ἁμαρτήματος, κεφαλικῶς κολάζεται· μὴ πραχθέντος δέ, διηνεκῶς ἐξορίζεται»⁴⁶.

Ὁμοίως ἐπὶ φθορᾶς ἀνήβου ἢ ἀνηλίκου κόρης μὲ χρῆση βίας οἱ νομοθεσίαι τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν Μακεδόνων ἀπειλοῦν τὴν ποινὴ τῆς ρινοκοπίαις. Ἐπὶ δὲ φθορᾶς ἀνήβου μὲ χρῆση βίας, οἱ ἀνήκοντες στὴν κοινωνικὴ τάξη τῶν «ἐντίμων» δράστες ἐξορίζοντο ἐνῶ οἱ «εὐτελεῖς» ἐτιμωροῦντο μὲ τὴν ποινὴ τοῦ μετάλλου⁴⁷. Τὸ ἴδιο

44. Βασ. 60.39.20.— Ἐκλογὴ Νόμων 17.54 (L. Burgmann, ἐνθ' ἀν., σ. 242).— Πρόχειρος Νόμος 39.12, J. G-R, τ. 2, σ. 217.— Ἐπαναγωγή 40. 14, J. G-R, τ. 2, σ. 361.— *Epanagoge aucta XLIII*, 2, J. G-R, τ. 6, σ. 184.— *Ecloga ad Prochiron mutata XXI*, 7, J. G-R, τ. 6, σ. 270.— *Prochiron auctum XXXIX*, 209, J. G-R, τ. 7, σ. 301.— *Epitome XLV*, 8, 47, 70, J. G-R, τ. 4, σ. 573, 576 καὶ 578.— Ἀρμεν. 6.6.13.

45. «Φονεῦει τὸ τικτόμενον οὐ μόνον ὁ πνίγων, ἀλλὰ καὶ ὁ ρίπτων καὶ ὁ μὴ τρέφων καὶ ὁ ἐν δημοσίαις τόποις ἐκτιθέμενος ἐπὶ ἐλεημοσύνῃ ἢν αὐτὸς οὐκ ἔχει.» (Βασ. 31.6.4. Πρβλ. *Synopsis Basilicorum N.III*, 1, J. G-R, τ. 5, σ. 441.— *Epanagoge aucta XLVI*, 1, J. G-R, τ. 6, σ. 192.— Ἀρμεν. 6.6.15). Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι στὴν ἀνωτέρω διάταξη ἡ λέξις «τικτόμενον» ἐχρησιμοποιήθη ἐσφαλμένως ὡς ἰσοδύναμη σημασιολογικὰ μὲ τὴ λ. «τεχθέν». Τὸ σφάλμα προφανῶς ὀφείλεται στὸν ἐξελληνίσαντα τὴν διάταξη 25.3.4. τῶν Πανδεκτῶν, τὴν ὁποία περιέλαβαν τὰ Βασιλικά καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς: «*Necare videtur non tantum is qui partum praefocat, sed et is qui abicit et qui alimonia denegat et is qui publicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse non habet*».

46. Βασ. 60.22.1 καὶ σχόλιο.— *Synopsis Basilicorum Y, XIV*, 19, J. G-R, τ. 5, σ. 558.— *Ecloga ad Prochiron mutata XXXVII*, 79, J. G-R, τ. 6, σ. 304.— *Epitome XLV*, 36, J. G-R, τ. 4, σ. 576.

47. Βλ. διεξοδικῶς εἰς Μεν. Τουροτόγλου, Παρθеноφθορία καὶ Εὐρεσις θησαυροῦ, Ἀθήναι 1963, σ. 20 ἐπ.

καὶ ἐπὶ ἀρπαγῆς ἀνηλίκου, ἃν οἱ δράστες ἦσαν ἔνοπλοι⁴⁸ ἐτιμωροῦντο, ἀπὸ τῆ νομοθεσίας τῶν Μακεδόνων, μὲ θανατικὴ ποινὴ⁴⁹. Ἀκόμη ἀπαντᾷ καὶ εἰδικὴ διάταξη ποῦ προβλέπει ἀρπαγὴ ἄρρενος ἀνηλίκου, ὁ δὲ δράστης ἀπειλεῖται μὲ «σφοδρὴ τιμωρία»⁵⁰.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ διάταξη, ποῦ εἶχε ὅμως ποινικὸ δικονομικὸ χαρακτῆρα, καὶ ἀπηγόρευε τὴν ἐμβάσανη ἐξέταση ἀνηλίκων μικροτέρων τῶν δέκα τεσσάρων ἐτῶν⁵¹. Μοναδικὴ ἐξάιρεση τῆς διατάξεως αὐτῆς ὑφίστατο μόνον στὴν περιπτώσῃ τοῦ ἐγκλήματος καθοσιώσεως⁵².

48. Ποιοὶ ἐθεωροῦντο «ἐνοπλοὶ» καθορίζεται μὲ διάταξη τῶν Βασιλικῶν (60.18.9): «Ἐνοπλοὶ εἰσιν οἱ ὅτιοι βλαπτικὸν ἐπιφερόμενοι».

49. Μ. Τοῦρτογλου, ἐνθ' ἀν., σ. 65.

50. «Καὶ ὁ ἀρπάζων εὐγενῆ παῖδα καὶ ἀποκλείων, καὶ τύπτων, σφοδρῶς τιμωρεῖται» (Βασ. 60.18.6). Στὴ διάταξη βεβαίως αὐτὴ δὲν ἀπειλεῖται ὠρισμένη ποινὴ. Τοῦτο ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἀποδίδει συνοπτικὰ ἐξελληνισμένον χωρίο τῶν Πανδεκτῶν, εἰλημμένο ἀπὸ ἀπόσπασμα τοῦ Οὐλίπιανου, ὅπου ἔχει καταχωρισθῆ αυτοκρατορικὴ διαταγὴ ἀπευθυνομένη σὲ ἀξιωματοῦχο γιὰ νὰ ἐρευνήσῃ καταγγεληῖσα περιπτώσῃ ἀρπαγῆς «εὐγενεῶς παιδός», τοῦ ὁποίου μάλιστα ἐκινδύνευσε ἡ ζωὴ ἀπὸ βασανισμοὺς καὶ πληγὰς ποῦ ὑπέστη. Διατάσσεται δὲ ἡ αὐστηρὴ τιμωρία τοῦ δράστη ἂν ἀληθεύουν τὰ καταγγεληθέντα. Τὸ πλήρες κείμενο τοῦ ἐξελληνισμένου χωρίου τῶν Πανδεκτῶν (48.6.6), παρατίθεται ὡς σχόλιο στὴ διάταξη 60.18.6 τῶν Βασιλικῶν.

Ἡ φράση «σφοδρῶς τιμωρεῖται» ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλῃ διάταξη τῶν Βασιλικῶν (60.21.34). Τὸ δὲ ἐπ' αὐτῆς σχόλιο ἐπεξηγεῖ τὴ φράση ὡς ἐξῆς: «Τὰς ἐν σώματι τιμωρίας ὑφίσταται». Ὁμοίως βλ. καὶ διάταξη 60.26.1 ὅπου ὁ σχολιαστὴς αὐτῆς γιὰ τὴν ἴδια φράση σημειώνει: «Ἄρα δὲ καὶ ταυτοπαθεῖα ὑπόκειται».— Πρὸβλ. καὶ Βασ. 60.26.3 σχόλιο.

Πάντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, νομίζομε, ὅτι πρέπει νὰ ἦταν ἐφαρμοστέα ἡ διατρέχουσα τὸ βυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο διάταξη ποῦ ὥριζε ὅτι, ὅταν δὲν ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸ νόμο ὠρισμένη ποινὴ γιὰ τὸ δράστη ἐγκληματικῆς πράξεως, τότε στὴ διακριτικὴ ἐξουσία τοῦ δικαστῆ ἐναπόκειται νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴ ποῦ θὰ ἔκρωε ὡς πρόσφορη.

«... ἔνθα δὲ παρὰ τῶν νόμων ἰδικὴ ποινὴ οὐχ ὠρισταί, ἔξεστι τῶ δικάζοντι ἐπαγαγεῖν ἦν βούλεται». (Βασ. 60.28.1 καὶ σχόλιο). Πρὸβλ. Βασ. 60. 29.1 σχόλιο.

51. Βασ. 60.50.9. Βλ. ὅμως τὰ διευκρινίζοντα τὴ διάταξη αὐτὴ σχόλια: «Ἐπεὶ ἄλλου, ὑπερ ἑαυτοῦ δὲ ἀμαρτάνοντος ὑπομένει» καὶ «Οἱ δὲ ἴμφαντες δέχονται μικρὸν σωφρονισμὸν ἐπὶ οἰκείῳ ἀμαρτήματι».— Βλ. καὶ Βασ. 60.50.14, Ἀρμεν. 1.12.24.— Ὁμοίως πρὸβλ. Μεν. Τοῦρτογλου, Κοινωνικαὶ τινες ἐπιδράσεις ἐπὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1984, σ. 34 - 35 καὶ Ἐπετηρὴς Κέντρον Ἐρευνῆς Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τ. 12, ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 180 - 181.

52. Synopsis Basilicorum, Z. II, 4, J. G-R, σ. 311.— Synopsis minor, Lit. Z. c. 15 καὶ Lit. M.c. 66, J. G-R, τ. 6, σ. 410 καὶ 460. Ἀρμεν. 1.6.12.

Μὲ τελείως ὁμως διαφορετικὸ πρῶσιμα ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τὶς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου οἱ σωματικὲς βλάβες ποὺ ἐπιφέρονται στοὺς ἀνηλίκους ἀπὸ τοὺς διδασκάλους, ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἢ καὶ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς των πρὸς σωφρονισμόν. Κατὰ τὶς διατάξεις αὐτές, μὲ τὶς ὁποῖες ἀνάλογες εἶναι ἐκεῖνες τοῦ ἰσχύοντος Ποινικοῦ Κώδικος, ὅπως καὶ τοῦ προῖσχύσαντος Ποινικοῦ Νόμου⁵³, μόνον ὁ καθ' ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τοῦ «μετρίου» σωφρονισμοῦ, σωματικὸς κολασμὸς, δημιουργεῖ ὑπαιτιότητα καὶ αὐτὴν ἐξ ἀμελείας⁵⁴. Ὁ βυζαντινὸς ποινικὸς νομοθέτης ἀποκλείει τὸ ἄδικο τῆς πράξεως ἐπειδὴ οἱ σωματικὲς βλάβες «διορθώσεως μᾶλλον ἔνεκα, καὶ οὐχ ὕβρεως, ἐπιφέρονται». Ἀντιθέτως οἱ ἐνήλικοι ποὺ δὲν συνδέονται μὲ τοὺς ἀνηλίκους μὲ τὶς ἀνωτέρω σχέσεις τιμωροῦνται, γιατίι κατὰ τὸν σχολιαστή, «ἡ αἰτία τῶν μαστίγων ἐποίησε τὴν διαφορὰν»⁵⁵.

II. METABYZANTINO ΔΙΚΑΙΟ

Μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἴσχυσε ἐπὶ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων τὸ ποινικὸ δίκαιο τῶν κατακτητῶν. Οἱ ὑπόδουλοι ὁμως Ἑλληνας κατόρθωσαν σὲ ὀρισμένες χρονικὲς περιόδους καὶ περιοχὲς ποὺ εὐρέθησαν ὑπὸ ἐνοικίους συνθήκες, νὰ ἀναπτύξουν ἀξιόλογη αὐτοδιοίκηση πού, μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν προνομίων ποὺ παρεχωρήθησαν ἀπὸ τὸν κυρίαρχο, εἶχε ὡς ἐπακόλουθο τὴν ἀπόκτηση ἀπὸ αὐτοὺς καὶ τῆς ἐξουσίας νὰ ἀπονέμουν δικαιοσύνη. Ἡ δικαστικὴ δὲ αὐτὴ δικαιοδοσία ἀναφέρετο κυρίως στὴ λύση πολιτικῶν διαφορῶν. Τὸ σπουδαῖον ὁμως εἶναι ὅτι μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἐπεξέτειναν τὴν δικαιοδοσία αὐτὴ καὶ ἐπὶ ἐνὸς φάσματος ποινικῶν ὑποθέσεων ποὺ ἡ εὐρύτης του δὲν ἦταν καθόλου εὐκαταφρόνητη. Τὸ δὲ δίκαιο ποὺ ἐφηρημύσθη ἀπὸ τοὺς ὑποδούλους, πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν ἀξιοποιῶν πράξεων, ἦταν ἐντελῶς ξένο πρὸς ἐκεῖνο τοῦ κατακτητῆ.

Δικαστικὲς ἀποφάσεις ἢ καὶ γραπτῶς διατυπωμένες διατάξεις τοῦ ἐθιμογενοῦς αὐτοῦ δικαίου, ποὺ ἀναφέρονται στὴν παιδικὴ ἡλικία, ἀπαντοῦν μόνον στὰ ἐγ-

53. Βλ. ἄρθρα 312 Π.Κ. καὶ 314 τοῦ προῖσχύσαντος Ποιν. Νόμου. Ὁμως μετὰ τὸ νόμο 1349/1983, «οἱ σωματικὲς ποινὲς γιὰ τὸ σωφρονισμὸ τῶν ἀνηλίκων δὲν ἐπιτρέπονται» (Ἰω. Μανωλεδάκης, ἔνθ' ἀν., σ. 1113).

54. Βασ. 60.3.5, 60.3.6,7 καὶ σχόλιο.— *Synopsis Basilicorum*, Π. II, J. G-R, τ. 5, σ. 456.— *Synopsis minor*, Lit. A. c. 80, J. G-R, τ. 6, σ. 542. Πόνημα Ἀτταλειώτου ΛΕ', σμζ', J. G-R, τ. 7, σ. 487. *Epanagoge aucta* LII, 87, J. G-R, τ. 6, σ. 209. Πρβλ. καὶ Κώδ. Μολδαβίας, Α, κεφ. Γ' § 190, J. G-R, τ. 8, σ. 33.

55. Βασ. 60.51.15 σχόλιο.

κλήματα κατὰ τῆς γενετησίας καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας. Φέρουν δέ, οἱ πηγές αὐτές, ἀναμφισβητήτως τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιδράσεως ἀναλόγων βυζαντινῶν διατάξεων καὶ μάλιστα ἐκείνων, ποὺ ἀπηχοῦν δημῶδες δίκαιο⁵⁶.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸ ποινικὸ δίκαιο ποὺ ἴσχυσε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἀγώνα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη αὐτοῦ, ὡς ποινικὴ νομοθεσία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὠρίσθησαν οἱ νόμοι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἀπὸ δὲ τὸ ἔτος 1824, ὡς ποινικὸς νόμος ἴσχυσε τὸ «Ἀπάνθισμα τῶν Ἑγκληματικῶν», ἀναπληρουμένων τῶν κενῶν του πάλιν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς νόμους. Στὴν ἐπισήμανση τῶν διατάξεων ἐκείνων τῆς ποινικῆς νομοθεσίας τῶν βυζαντινῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὴν παιδικὴ ἡλικία, προέβημεν ἤδη προηγουμένως. Ἀπομένει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμε ἂν τυχὸν παρόμοιες μὲ τὶς βυζαντινὲς ἢ καὶ νέες διατάξεις περιέλαβε τὸ «Ἀπάνθισμα τῶν Ἑγκληματικῶν». Τὸ νομοθέτημα ὅμως αὐτό, ἐν σχέσει μὲ τοὺς ἀνγλίκους ἐπαναλαμβάνει ἀπλῶς βυζαντινοὺς ποινικοὺς ὁρισμοὺς σὲ δύο ἀξιοποινεὺς πράξεις. Ἐτσι συγχωρεῖ τὸν μὴ ὑπερβάντα τὸ ἑβδομο ἔτος ἀνήλικο, «ἐὰν φονεύσῃ» καὶ προβλέπει τὸ ἔγκλημα τῆς φθορᾶς κόρης ἡλικίας κατωτέρας τῶν δώδεκα ἐτῶν γιὰ τὸ ὁποῖο μόνον ἀπειλεῖ διαφοροποιημένη ἐν σχέσει μὲ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο ποινὴ⁵⁷. Ἐπίσης περιέλαβε καὶ μιὰ γενικὴ διάταξη μὲ τὴν ὁποία τιμωρεῖ τοὺς διαφθείροντας «τὰ ἦθη τῆς νεολαίας»⁵⁸.

III. BYZANTINEΣ ΕΠΙΒΙΩΣΕΙΣ

Μετὰ τὰ ὅσα περὶ τῶν ἀνγλίκων ἐξετέθησαν ἄς μοῦ ἐπιτραποῦν καὶ οἱ ἀκόλουθες διαπιστώσεις γιὰ τὴ σημασία τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου στὸ μεταγενέστερο ποινικὸ δίκαιο γενικότερα.

Ἡ μελέτη τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, περιοριζομένη αὐστηρῶς ἐντὸς τῶν χρονικῶν αὐτοῦ πλαισίων, χωρὶς τὴν παράλληλη διερεῦνηση καὶ παραβολὴ του μὲ

56. Μεν. Τουρτόγλου, Περὶ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μετ' αὐτὴν μέχρι καὶ τοῦ Καποδιστριαίου, «Ἐπετηρὶς Κέντρον Ἑρεῖνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου», τ. 15, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 1 ἐπ. καὶ «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», Ἀθήνα - Κομοτηνὴ 1984, σ. 93 ἐπ. Πρβλ. τοῦ Αὐτοῦ, Παρθενοφθορία καὶ Ἐῤρεσις θησαυροῦ, Ἀθήναι 1963, σ. 94 ἐπ.

57. Παράγρ. γ' καὶ ν' τοῦ «Ἀπανθίσματος τῶν Ἑγκληματικῶν» (Γ. Δημακοπούλου, Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1822 - 1828, «Ἐπετηρὶς Κέντρον Ἑρεῖνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου», τ. 10 - 11, Ἀθήναι 1966, σ. 135).

58. Παράγρ. γη' (Γ. Δημακοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 136).

τις ιστορικές πηγές του, δὲν εἶναι παράδοξο, σὲ πολλές περιπτώσεις, νὰ παρουσιάζεται ἀτελής ἢ καὶ νὰ χωλαίνει ὡς πρὸς τὴν πληρότητα τῶν συμπερασμάτων. Γιατὶ οἱ περισσότεροι θεσμοὶ τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου δὲν εἶναι ἐθιμικὰ δημιουργήματα πὸν ἐβλάστησαν αὐτοφυῶς. "Ἐλκουν συνήθως τὶς ρίζες τους καὶ φέρουν στὶς περισσότερες περιπτώσεις σαφεῖς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ δικαϊκὸ παρελθόν. Ἔτσι τὸ βυζαντινὸ δίκαιο ἀποτελεῖ τὴ σπονδυλική στήλη τοῦ μεταβυζαντινοῦ, ἀφοῦ τὸ δίκαιο αὐτό, ἐπίσημο ἢ δημῶδες, καὶ μάλιστα κυρίως τῶν τελευταίων πρὶν ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους αἰώνων, ἐκληροδοτήθη στὸ μεταβυζαντινὸ δίκαιο.

Μέχρι σήμερα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ιστορικῶν τοῦ δικαίου, τῶν δύο αὐτῶν περιόδων τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, στρέφεται στὴν ἔρευνα τῆς ιστορικῆς προελεύσεως θεσμῶν τοῦ ἰδιωτικοῦ ἰδίως δικαίου, στὴν ἐπισήμανση τῆς διεργασίας πὸν ὑπέστησαν κατὰ τὴ μακροαίωνη ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, ὅπως καί, σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις, στὴν παρακολούθηση τῆς ἐξελικτικῆς τους πορείας στὸ μεταβυζαντινὸ δίκαιο.

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποδοθῆ κυρίως στὸ ὅτι μόνον «οἱ πολιτικοὶ νόμοι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων» ἐξηκολούθησαν νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἰσχύουσα, μέχρι τὸ 1946, νομοθεσία στὴν Ἑλλάδα⁵⁹. Ἔτσι ἐλλεῖπει Ἄστικοῦ Κώδικα ἢ ἐπικουρία τῶν ιστορικῶν μελετῶν γιὰ τὶς δυσδάμαστες βυζαντινὲς πηγὲς ἀπετέλει ἀνάγκη. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ Ἄστικοῦ Κώδικα, ἡ ἔλξη τῶν ἐρευνητῶν πρὸς τοὺς θεσμοὺς τοῦ Ἄστικοῦ ἰδίως δικαίου τροφοδοτεῖται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι σημαντικό μέρος βασικῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες διέπουν τὸ ἰσχύον στὴν Ἑλλάδα δίκαιο, ἐδράζονται στὸ προϊσχύσαν βυζαντινὸ, σὲ βαθμὸ ὥστε ἡ γνώση τοῦ τελευταίου νὰ ἀποβαίνει, σὲ ὠρισμένα θέματα, χρησιμοτάτη ὡς ἐρμηνευτικὴ πηγὴ τῶν κανόνων τοῦ ἰσχύοντος δικαίου.

Ἀντιθέτως τὸ πεδίο τοῦ δημοσίου καὶ ἐξ αὐτοῦ ἰδιαίτερος τοῦ ποινικοῦ δικαίου παραμένει σχεδὸν ἀνερέυνητο. Ἡ ἰσχνὴ δὲ παρουσία σχετικῶν μελετῶν ἀναφερομένων στὸ ποινικὸ δίκαιο εἶναι περισσότερο αἰσθητὴ γιὰ τὴν σημαντικοτάτη περίοδο τοῦ πατρίου δικαίου ὅταν ὁ ἑλληνισμὸς εὐρίσκετο ὑπὸ ξένη κυριαρχία.

Σ' αὐτὸ ἴσως νὰ συνετέλεσε τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου ὁ κατακτητὴς ἐπέβαλε, ὅπως ἦταν καὶ ἐπόμενο γιὰ λόγους κρατικῆς κυριαρχίας, τὸ

59. Γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν στὴν Ἑλλάδα βλ. *Georges Michalidès - Nouaros, La réception du droit civil byzantin en Grèce, Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen, t. VI, Athènes 1981, σ. 237 ἐπ.*

δικό του ποινικό δίκαιο ἐπὶ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μαραίνεται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν οἱ ὁποῖοι ἐνόμισαν ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἔδαφος ἐρεῦνης πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή.

Τὰ πράγματα ὅμως εἶναι τελείως διαφορετικά. Γιατὶ οἱ ὑπόδουλοι, ὅπως ἐτονίσθη προηγουμένως, ὄχι μόνον ποινικὴ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπέκτησαν ἀλλὰ καὶ ἴδιο ποινικὸ δίκαιο ἐφήρμοσαν. Δίκαιο ἀκραιφνῶς ἑλληνικό, διατυπωθὲν μάλιστα καὶ ἐγγράφως σὲ κωδικοποιήσεις ἐθίμων ἢ ἀποφάσεις κοινοτήτων, ἀποπνέον σὲ πλεῖστα σημεῖα του βυζαντινῆς ἐπιδράσεως. Ἡ ἔρευνα δὲ τῆς ἐκτάσεως τῆς ποινικῆς δικαστικῆς ἐξουσίας τὴν ὁποία ἀσκοῦσαν οἱ ὑπόδουλοι Ἑλληνες κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, μὲ τὴν ἀνοχὴ τοῦ κατακτητῆ, ἐνέχει ἐξαιρετικὴ σημασία γιατί καταδεικνύει καὶ τὸ βαθμὸ διαβρώσεως τῆς κυριαρχίας του.

Βυζαντινοὶ ἐπίσης ποινικοὶ ὀρισμοὶ ἐξακολοθοῦν νὰ ἰσχύουν ἢ καὶ νὰ ἀσκοῦν ἐπίδραση στὸ δίκαιο πού ἐφηρμόσθη μετὰ τὴν κήρυξη τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀφοῦ πλὴν τῶν βυζαντινῶν νόμων ἱκανὸς ἀριθμὸς διατάξεων τοῦ «Ἀπανθίσματος τῶν Ἑγκληματικῶν», τοῦ πρώτου αὐτοῦ ποινικοῦ κώδικα τῆς νεώτερης Ἑλλάδος, ἀπῆρχε βυζαντινὸ δίκαιο⁶⁰.

Εἶναι βέβαιως ἀληθὲς ὅτι τὸ ποινικὸ Δίκαιο τῶν βυζαντινῶν παρουσίαζε στὴν πράξη προβλήματα ἐφαρμογῆς, ἀφοῦ ὀρισμέναι διατάξεις του εὐρίσκοντο σὲ πλήρη

60. Βλ. παράγρ. λζ', λη', λθ', μζ', μη', μθ', ν', νδ', νε', ξα', ξδ'. Σημειωτέον ὅτι καὶ ἡ ἐντολὴ ἢ ὁποία ἐδόθη στὴν ἐπιτροπὴ πού θὰ συνέτασσε τὸ «Ἀπάνθισμα τῶν Ἑγκληματικῶν» ἦταν «νὰ ἐκθέσῃ τὰ κυριώτερα τῶν ἐγκληματικῶν ἐκ τοῦ προχείρου, ἐρασιζομένη ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἄλλοθεν». (ΙΑ' ψήφισμα Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς 1 Ἀπριλίου 1823, Ἀνδρ. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τ. Β', σ. 105). Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ ἐν συνεχείᾳ, ὑποβάλλουσα τὸ κείμενον τοῦ «Ἀπανθίσματος τῶν Ἑγκληματικῶν», ἐδήλωσε ὅτι τοῦτο κατηρτίσθη ἀφοῦ ἐμελέτησαν «τοὺς Νόμους τῶν ἀειμνήστων Αὐτοκρατόρων Χριστιανῶν, καὶ ἄλλους Κώδικας τῆς εὐνομούμενης Ἐδρώπης» (Κώδιξ τῶν Νόμων, φυλλάδιον Α', Ἐκ τῆς ἐν Ὑδρᾷ τυπογραφίας 1824, σ. 11.— Ἀνδρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἂν., τ. Γ', σ. 73). Πρβλ. καὶ Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Τὸ ἑλληνικὸν ἰδιωτικὸν δίκαιον κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα, Ἀνάτ. ἐκ τοῦ Γ' τόμου «Ἐπιστήμαι» τοῦ Πανελληνίου Λευκώματος τῆς Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηριδος, Ἀθήναι 1924, σ. 18. Ὁ Maurer (Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, τ. Α', μετὰφρ. Ε. Καραστάθ, Ἀθήναι 1943, § 227, σ. 446) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ Ἀπάνθισμα κατηρτίσθη ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ Γαλλικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος. Βλ. ὁμοίως καὶ Π. Γιωτόπουλον, Οἱ Ποινικοὶ Κώδικες, «Θέμις» ΜΣΤ' σ. 19, σημ. 3. Πρβλ. καὶ Δημοσθ. Μιράσγετζη (Ὁ πρῶτος ποινικὸς κώδιξ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1940, σ. 27, σημ. 23) πού ἐκφράζει τὴν γνώμη ὅτι «πρόκειται περὶ συννοηθέντος διατάξεων ποικίλων». Νομίζομε ὅτι ἡ ἀνωτέρω δήλωσις τῆς Ἐπιτροπῆς, ὅτι κατηρτίσθη τὸ Ἀπάνθισμα ἐπὶ τῆ βάσει τῶν βυζαντινῶν νόμων καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κωδίκων, εἶναι ἐκείνη πού ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα.

ἀντίθεση μὲ τὶς φιλελεύθερες ἀρχὲς πὺν εἶχαν διακηρυχθῆ ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση. Ἔτσι ἦσαν ἀνεφάρμοστες οἱ βυζαντινὲς ποινικὲς διατάξεις πὺν ἀπειλοῦσαν ὡς κυρώσεις σὲ ὠρισμένα ἐγκλήματα ἀκρωτηριασμοὺς μελῶν τῶν ἐνόχων ἢ καθιέρωναν διάφορη ποινικὴ μεταχείριση ἀναλόγως μὲ τὴν κοινωνικὴ τάξη ἢ τὴν περιουσιακὴ κατάσταση τοῦ δράστη ἀξιόποινης πράξεως. Ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση καὶ ἐφεξῆς ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀδιακρίτως τάξεως ἢ περιουσιακῆς ὑποστάσεως ἦσαν ἴσοι ἐναντι τοῦ νόμου⁶¹. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ μὲ τὶς δικονομικὲς ἐκεῖνες διατάξεις πὺν προέβλεπαν βασανισμοὺς ὑπόπτων ἢ μαρτύρων ὅπως καὶ μὲ ἄλλες διατάξεις τοῦ οὐσιαστικοῦ ποινικοῦ δικαίου πὺν προέβλεπαν ὡς ποινὴ τῆ δήμευση⁶². Ἀκόμη πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι κατὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ Καποδίστρια ἢ βυζαντινὴ νομοθεσία ἔπαυσε νὰ ἰσχύη ὡς νομοθετικὴ πηγὴ ἢ ὁποία θὰ ἀνεπλήρωνε τὰ κενὰ ἢ τὶς ἀτέλειες τοῦ Ἀπανθίσματος⁶³.

Παρὰ ταῦτα ὅμως οἱ βυζαντινὲς ποινικὲς διατάξεις δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐφαρμόζονται, ἀπὸ τὰ ἀπονέμοντα τότε ποινικὴ δικαιοσύνη δικαστήρια. Καὶ τοῦτο συνέβαινε ὄχι μόνο ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀναπληρωθοῦν τὰ κενὰ τοῦ Ἀπανθίσματος, πρᾶγμα σὺνηθες γιατί ὁ νόμος αὐτὸς ἦταν ἀτελέστατος καὶ παρουσίαζε σοβαρότατες ἐλλείψεις ἀφοῦ ἔστερεῖτο παντελῶς γενικοῦ μέρους καὶ δὲν προέβλεπε κἂν πλεῖστα ἐγκλήματα⁶⁴. Ὑπῆρχαν ἐπὶ πλέον καὶ περιπτώσεις, ἐπὶ ὠρισμένης κατηγορίας ἐγ-

61. Στὴν παράγραφο γ' τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος, πὺν ἐψηφίσθη στὴν Ἐπίδαυρο κατὰ τὴν Α' Ἐθνικὴ Συνέλευση διακηρύσσεται ὅτι: «Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰσὶν ὅμοιοι ἐνώπιον τῶν νόμων ἀνευ τινὸς ἐξαιρέσεως ἢ βαθμοῦ, ἢ κλάσεως ἢ ἀξιώματος» (Ἄ ν δ ρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἀν., τ. Β', σ. 16).

62. Τὸ ἄρθρον 4θ' τοῦ πρώτου Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος, πὺν ἐψηφίσθη τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822 ἀπὸ τὴν πρώτη Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευση πὺν συνῆλθε στὴν Ἐπίδαυρο, ὠριζε ὅτι: «Τὰ βασανιστήρια καταργοῦνται διαπαντὸς καθὼς καὶ ἡ ποινὴ τῆς δήμευσεως» (Ἄ ν δ ρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἀν., τ. Β', σ. 32). Ἡ ἴδια δὲ διάταξη ἐπαναλαμβάνεται στὸ ἄρθρον πέ' τοῦ τροποποιηθέντος Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου ἀπὸ τὴν Β' Ἐθνικὴ Συνέλευση τοῦ Ἀστρους, ὅπως καὶ στὸ ἄρθρον 18 τοῦ ψηφισθέντος ἀπὸ τὴν Ἐθνοσυνέλευση τῆς Τροιζήνης Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος. (Ἄ ν δ ρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἀν., τ. Β', σ. 144 καὶ τ. Θ', σ. 131). Πρὸβλ. ὁμοίως τὸ ἄρθρον 7 § 2 καὶ 3 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ 1975.

63. Μεν. Τουρτόγλου, Περὶ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μετ' αὐτὴν μέχρι καὶ τοῦ Καποδίστριου, «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεῦνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου», τ. 15, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 27 καὶ τοῦ Αὐτοῦ, «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», Ἀθήνα - Κομοτηνὴ 1984, σ. 119.

64. G. L. von Maurer, Ὁ Ἑλληνικὸς λαός, τ. Α' (μετάφρ. Ε. Καραστάθη), Ἀθήναι, 1943, § 227, σ. 446 ἐπ. G. Geib, Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft und bis zur Ankunft des Königs Otto I, Heidelberg 1835, σ. 124.—

κλημάτων, όπου τὰ δικαστήρια παρεμέριζαν τὶς διατάξεις τοῦ νόμου ὡς ἀπρόσφορες καὶ ἐφήρμοζαν βυζαντινὸ δίκαιο γιατί ἀνταπεκρίνετο ἐπιτυχέστερον πρὸς τὶς ὑφιστάμενες τότε ἀντιλήψεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ⁶⁵.

Ἔτσι γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ ἐπίδραση ποὺ ἔχει ἀσκήσει τὸ βυζαντινὸ δίκαιο ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ποινικοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου ἀποτελεῖ μὰ ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα. Ἡ ἐπίδραση δὲ τοῦ ποινικοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν δὲν ἐξέλιπε ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερα ἐπὶ ὠρισμένων ἀρχῶν καὶ διατάξεων τοῦ ἰσχύοντος ποινικοῦ δικαίου.

Οἱ διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος «Ποινικοῦ Κώδικος» ὅπως καὶ τοῦ «Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας», προσαρμοσμένες στὰ πορίσματα τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, κατὰ τὸ μεγαλύτερό τους μέρος εἶναι ἀντίστοιχες πρὸς ἐκεῖνες τῶν ξένων νεωτέρων κωδίκων. Ὁ Ἑλληνας νομοθέτης, ἀποκομμένος ἀπὸ τὴ μακρὰ ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοση, συνήθως νομοθετεῖ ἔχων ὑπ' ὄφει του καὶ ἀνάλογες ρυθμίσεις ποὺ δίδονται ἀπὸ ξένα πρότυπα· εἶναι δὲ ἀνυποψίαστος ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὶς ἀρχές καὶ κανόνες ποὺ διέπουν τὸ ἑλληνικὸ οὐσιαστικὸ ὅσο καὶ δικονομικὸ ποινικὸ δίκαιο ἔλκουν τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τὸ βυζαντινορωμαϊκὸ δίκαιο. Γιατὶ ποινικὲς νομοθεσίαι εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ποὺ ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὡς πρότυπα ἀπὸ τὸν Ἑλληνα νομοθέτη, μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ, δὲν εἶναι ἄμοιρες ἐπιδράσεων ἀπὸ τὸ διαποτισμένο μὲ γενικὲς ιδέαι ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς προελεύσεως ρωμαϊκὸ δίκαιο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη κληρονομία τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ⁶⁶. Ἔτσι λοιπὸν καὶ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἐξελιγμένη καὶ ἀνακαινισμένη εἰς πολλὰ σημεῖα μορφή τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀξίζει νὰ τύχη μιᾶς ἰδιαίτερης προσοχῆς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας νομικούς. Γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς αὐτοκρατορικὲς Νεαρχεὶς τὸ δίκαιο τῶν Ἰουστινιανείων συλλογῶν ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων διαφοροποιεῖται, μὲ τὴν εἰσαγωγή νέων ιδεῶν καὶ νέων δικαϊκῶν ρυθμίσεων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀνακάθαρσίν του, ἀπὸ τὰ Βασιλικά, δὲν παραμένει ἀναλλοίωτο, ἀπλῶς ἐξελληνισθέν, ἀλλὰ σὲ ἰκανὰ σημεῖα ὑφίσταται ἐπι-

Μεν. Τουρτόγλου, Παρθενοφορία καὶ Εὐρεσις θησαυροῦ, Ἀθήναι 1963, σ. 105 ἐπ.— Δημ. Μιράσγετζη, ἐνθ' ἀν., σ. 11 καὶ 25 ἐπ.— Π. Γιωτοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 19.— Πρβλ. καὶ Ν. Πανταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθήναι 1947, σ. 145 ἐπ.

65. Μεν. Τουρτόγλου, Παρθενοφορία κλπ., ἐνθ' ἀν., σ. 109.

66. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Ἀρχαῖα ζητήματα συγχρόνων νόμων, ἀνάτ. ἐκ τῆς νομικῆς ἐπιθεωρήσεως Θεσσαλονίκης «Ἀρμενόπουλος», τ. 17 (1963), Θεσσαλονίκη 1963 σ. 19. Πρβλ. καὶ Fr. Pringsheim, Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (μετ. Δ. Γκόφα), ΕΕΝ, τ. 26 (1959), σ. 601 ἐπ.

δράσεις είτε από τις συντελούμενες κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές είτε από δημόσιες δίκαο είτε και έπιστημονικές διαμορφώσεις συγγενείς προς τὰ έλληνικά πρότυπα⁶⁷. 'Ο έρευνητής δέ τών νομικῶν πηγῶν, πού αναφέρονται σέ θέματα ουσιαστικού ἢ και δικονομικοῦ ποινικοῦ δικαίου, θά κατέληγε σέ ενδιαφέροντα συμπεράσματα ὅσον ἀφορᾷ στήν προέλευση ἢ και εξέλιξη ἀρκετῶν διατάξεων τοῦ ισχύοντος ποινικοῦ δικαίου. "Έτσι αξιοσημείωτες ἀπό τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς εἶναι οἱ βυζαντινές διατάξεις πού ἀφοροῦν π.χ. στήν ἄμυνα⁶⁸, στήν ὑποτροπή⁶⁹, στήν ἀποδεικτική δύναμη τῆς ὁμολογίας, πού δέν εἶναι ἀρκετή μόνη τῆς νά στηρίξει καταδικαστική κρίση ποινικοῦ δικαστηρίου χωρίς νά ἐνισχύεται και μέ ἄλλο ἀποδεικτικό ὕλικό⁷⁰, στήν ἀναβολή ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς ἐπὶ ἐγκύων γυναικῶν⁷¹ κ.ἄ. 'Ακόμη θά ἀνεύρη σπέρματα ἀρχῶν και ἐρμηνευτικῶν κανόνων⁷², ὅπως και ἀντιλήψεις τοῦ βυζαντινοῦ νομοθέτη, πρὸς αἰτιολόγηση διατάξεων ποινικοῦ δικονομικοῦ δικαίου⁷³, πού μαρτυροῦν τήν εὐρύτητα τῆς σκέψεώς του.

67. Πρβλ. Κ. Τριανταφυλλόπου, 'Ελληνικαὶ νομικαὶ ἰδέαι ἐν τῷ βυζαντινῷ ποινικῷ δικαίῳ, 'Ανατ. ἐκ τοῦ «'Αρχαίου 'Ιδιωτικοῦ Δικαίου», τ. ΙΣΤ' (1953), 'Αθήναι 1953, σ. 182.

68. «... βία γὰρ τὴν βίαν ἐκδικεῖν ὁ νόμος ἐπιτρέπει...» (Βασ. 60.3.45 και σχόλιο).— «'Ο τὸν ἐπελθόντα φονεύσας, ἐν ᾧ περὶ τῆς ζωῆς ἐκινδύνευσεν, ἀνεύθυνος ἐστίν». (Βασ. 60.39.14). Βλ. ὁμοίως και τὸ εἰς τὴν ἀνωτέρω διάταξη διευκρινιστικὸν σχόλιον τοῦ Θεοδώρου: «'Αδεῶς φονεῦέτω ἕκαστος τὸν αὐτῷ ἐπερχόμενον, ἐὰν μέντοιγε εἰς ζωὴν και ψυχὴν κινδυνεύη, τέως εἰ οὐχ εὖρεν ἀποφυγῆν. . . ὅτι χρὴ ἕκαστον ἐν τοῖς κινδύνοις ἑαυτῷ βοηθεῖν και μὴ περιμεῖναι τὸν νόμον. . .». Πρβλ. και 'Αρμεν. 6.6.17.— *Ecloga ad Prochiron mutata XVIII*, 39, *J. G-R*, τ. 6, σ. 266.— Βασ. 60.39.15.— «'Οποῖος ἀποκρούωντας τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς του φονεύσῃ, ἀνεύθυνος εἶναι». (Κώδιξ Οὐγγροβλαχίας, Ε', κεφ. Α' § 4α, *J. G-R*, τ. 8, σ. 417).

69. Βασ. 60.15.2.

70. «... ἐγκληματικῶς γὰρ οὐδείς ἐκ τῆς οἰκείας ὁμολογίας καταδικάζεται, εἰ μὴ ἕτερα ἀριθλοτέρα τεκμήρια ὑπῆσιν. . .» (Βασ. 60.3.23 σχόλιο). Πρβλ. και 'Αργ. Καρρά, *Μαθήματα Ποινικοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου*, τεύχ. Α', 'Αθήνα-Κομοτηνὴ 1983, σ. 241.

71. «'Η ἔγκνος, πρὶν ἢ τέκῃ, οὐ τιμωρεῖται, οὔτε βασανίζεται» (Βασ. 60.51.3).— Βλ. ὁμοίως και ἀρθρον 332 § 1 τῆς 'Εγκληματικῆς Διαδικασίας τῆς 15ης Αὐγούστου 1830 (Πολιτικὴ και 'Εγκληματικὴ Διαδικασία εἰς τὴν ὁποίαν προηγεῖται τὸ περὶ Διοργανισμοῦ Δικαστηρίων ὑπ' ἀριθ. 152 ψήφισμα μετὰ τῶν Διαταγμάτων ὑπ' ἀριθ. 153 - 160, ἐν 'Αἰγίνῃ 1830, σ. 125). Πρβλ. και 'Αργ. Καρρά, ἔνθ' ἀν., τεύχ. Β', σ. 503.

72. *Erpanagoge aucta I*, 8, *J.G-R*, τ. 6, σ. 58.— *Prochiron auctum XL*, 58, *J. G-R*, τ. 7, σ. 321.— Βασ. 60.51.38. *Synopsis minor Lit. E. c. 66*, *J. G-R*, τ. 6, σ. 398.— Πόνημα 'Ατταλειώτου, *ΛΕ*, σγ', *J. G-R*, τ. 7, σ. 483.

73. «... κάλλιον γὰρ ἐστίν, ἀνεκδίκητον μένειν τὸν ἁμαρτήσαντα, ἥπερ τὸν ἀνάτιον καταδικάζεσθαι». (Βασ. 60.51.5).

Ἡ γνώση τοῦ δικαίου τοῦ παρελθόντος δὲν περιορίζει τὴν προσφορά τῆς μόνον στὶς ἱστορικὲς ἀνάγκες τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ καὶ γόνιμη ἐπίδραση ἀκόμη καὶ στὴ βελτίωση τοῦ ἰσχύοντος δικαίου. Εἶναι καιρὸς, νομίζω, νὰ δοθῇ ἡ προσήκουσα σημασία στὶς περιφρονημένους διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου πὸν δὲν ἀποτελοῦν καθόλου ἀμελητέα στοιχεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου· καὶ στὸ ἔργο αὐτὸ χρέος ἔχουν νὰ συμβάλουν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ πατρίου δικαίου.